

Bírálat

Rózsa Mária: *Pesti német nyelvű lapok a kultúráközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években*

címmel benyújtott akadémiai doktori értekezéséről

A Habsburg Monarchia német nyelvterületen kívüli német nyelvű hírlap- és folyóirat-irodalmának tudományos vizsgálata a közép-európai kultúrtörténeti kutatások egyik fontos és összetett feladata. Hatalmas anyaga, annak hatástörténete nagyrészt még mindig feltáratlan, tárgyköre jellegénél fogva multidiszciplináris, csak az irodalom felől érkező kutatók részéről feltételezi tk. az irodalomszociológiai, recepcióelméleti és -történeti, valamint a komparatív szemlélet együttes módszertani érvényesítését.

A magyarországi német sajtó kutatására, szisztematikus feltárására irányuló törekvések fénykora a hazai germanisztikában az 1945 előtti évtizedekre esett. Azóta noha néhány kezdeményezés megjelenik intézményi szinten, pl. a regionális sajtó esetében, zömmel mégis inkább csak projektekről, egyéni kutatási teljesítményekről lehet beszámolni. Egy ilyen egyéni kutatási teljesítményként lehet értékelni Rózsa Mária széles körű publikációs tevékenységét. (Többek között ő vette számba, rendszerezte és egészítette ki a kutatások alapját jelentő bibliográfiákat.)

A Szerző jelen munkája, akadémiai doktori értekezése négy orgánium feldolgozását tűzte ki célul: a reformkori német nyelvű enciklopédikus szépirodalmi lapok közül a *Pesther Tageblatt* (1839–1845) és a *Der Ungar* (1842–1848) bemutatására vállalkozik, valamint az 1850-es évekből a *Pester Sonntagsblatt* (1853–1855) és a *Sonntags-Zeitung* (1855–1865) jelentőségét vizsgálja. Noha e lapok német nyelven jelentek meg, tartalmukban a magyar reformkor eszmeiségét közvetítették, magyar érdekeket képviseltek, és a polgári átalakulást szorgalmazták (*Pesther Tageblatt*, *Der Ungar*), majd ezt a progresszív hagyományt kívánták folytatni az 1850-es évek közepétől megjelent kulturális és szépirodalmi hetilapok (*Pester Sonntagsblatt*, *Sonntags-Zeitung*). A folytonosság adott volt, hiszen Saphir Zsigmond, a *Pester Tageblatt* szerkesztője az orgánium megszűnését követően egy évtized múlva az 1854-ben indult népszerű *Vasárnapi Ujság* mintájára indította el német nyelvű néplapját, a *Sonntags-Zeitungot*.

Rózsa Mária a lapokhoz – ahogy az értekezés címe is jelzi – nem irodalomtörténeti vagy sajtótörténeti szempontból közelít, hanem az

orgánumoknak a kultúraközvetítésben betöltött szerepét kívánja bemutatni, megfogalmazásában: „kapcsolattörténeti, kultúratörténeti aspektusok vizsgálata” a cél (3. l.). Ez indokolt is, hiszen ezek a lapok, Magyarországról és Magyarországnak – ahogy ezt már megfogalmazta tk. Schedius Lajos, majd teszi ezt később Falk Miksa is: *von und für Ungarn* – kívántak szólni. Azaz: megismertették a magyarul nem olvasó külföldet és a hazai német ajkú polgárságot a magyar szépirodalmi terméssel, másfelől elérhetővé tették olvasóiknak a világirodalom legfrissebb írásait is. Német nyelven írott magyar lapok voltak, melyeket a németül is olvasó pesti polgárság forgatott.

A Szerző „az enciklopédikus tartalmú szépirodalmi divatlapok összehasonlító tartalmi vizsgálatára” vállalkozik, noha a pusztai tartalmi feltáró munkákat a jelenlegi kutatás már túlhaladottnak tartja – polemizál a kérdés kapcsán Lipták Dorottya *Magyar Tudományban* közölt írásával (2011/9). Álláspontját nem védi meg, és sajnálatos módon további kutatás-módszertani szakirodalmi hivatkozásokat sem ad meg, noha az utóbbi években többen is hozzászóltak a sajtótörténet kutatásának aktuális kérdéseire, különböző aspektusaihoz. Ugyancsak hiába keresünk német nyelvterületen megjelent elméleti munkákat a hivatkozások között. A hazai német nyelvű sajtó gyéren kutatott mivolta miatt indokoltak az adatközlő, tényfeltáró munkák, mivel további kutatások alapját képezhetik, de a kutatás-módszertani kérdéseket akkor sem lehet megkerülni.

Alapvetően a dolgozat mindegyik fejezetét a deskriptív jelleg hatja át: tényfeltáró, tényösszesítő mind a négy orgánium bemutatása: pontosan adatokat kapunk arról, hogy mely írók mely művei mikor, melyik lapban jelentek meg. Ha mindezt elmélet keretbe helyezzük, célszerű lehetett volna a kultúraközvetítést, a kulturális cserefolyamatot a transzferkutatás szemszögéből értelmezni, mivel a közép-európai kommunikációs tér legfontosabb jellemzői a pluralitás és a hibrid kultúrák jelenléte. Ennek értelmében prioritással bírnak az interkulturális közvetítő- és recepció folyamatok, ezek lefolyásának a leírása, valamint a kulturális jelenségek transzkulturális áramlásának az elemzése. A német–magyar irodalmi kapcsolatok ezen belül olyan sajátossággal bírnak, hogy a két irodalomnak nem feltétlenül azonos szerep jut a be- ill. a kivitelben. Az elmúlt évezredben Közép- és Kelet-Európa inkább impulzusokat, ötleteket és formákat vett át, amelyek Nyugat-Európából, tk. német nyelvterületről érkeztek. Magyarország esetében markáns fordulat a reform idején állt be, amikor a magyar irodalom magára eszmélt, és Petőfivel – német közvetítés révén – bekerült a világirodalomba. 1849 után ez a közvetítői tevékenység a magyarországi német nyelvű sajtóban, valamint a könyvkiadásban egyre jelentősebb szerepet játszott. A magyar újdonságok nem

elsősorban a külföldnek, hanem magyarországi német közönség számára készültek. A felvevő piac biztosítva volt, hiszen németek nagy számban voltak jelen Pesten és Budán, majd 1861 után, miután a magyar nyelv hivatalos nyelvvé vált (hivatalok, törvénykezés, oktatás), a német nyelv továbbra sem veszített a jelentőségéből.

Visszatérve a dolgozat felépítésére: a bevezető fejezet első oldala a kutatás célkitűzéseit vázolja, majd a magyarországi német nyelvű sajtó történetének rövid összefoglalása következik. Furcsállom, hogy ebben az alfejezetben egyetlen jegyzet, szakirodalmi hivatkozás sincs, ugyanakkor találkozunk „írja egy helyütt Pukánszky Béla” (11. l.) vagy „írja Bellér Béla” (15. l.) típusú betoldásokkal. Apró tévedés is előfordul: „Falk halála után 1908-ban a *Pester Lloyd* szerkesztését Singer Zsigmond és Veigelsberg Leó vették át.” (15. l.) Az évszám helyesen: 1906.

A következő alfejezet a magyarországi német nyelvű sajtó feldolgozásának helyzetét mutatja be, főleg régebbi szakirodalom alapján. Célszerű lett volna megadni egy időbeli végpontot, pl. 1867, mert így az áttekintést a *Pester Lloyd* megszűnéséig, 1945 elejéig értelmezzük, és akár joggal kérhetnénk számon további szakirodalmi hivatkozásokat is.

A nyelvi viszonyokat bemutató fejezetben a célközönségről, azok igényeiről, a többnyelvűség problematikájáról, valamint a nemzettudat kérdéseiről kapunk képet. A magyar politikai helyzet és az újságírás fejezetben zavaró, hogy egy féloldalas, tipográfiaiilag kiemelt idézet után a főszövegben ismét egy féloldalas idézet következik (33. l.). Ebben a fejezetben esik szó továbbá a zsidóság szerepvállalásáról, valamint az emancipáció kérdéséről; bár a kérdéskör kimeríthetetlen, az újabb szakirodalomból is célszerű lett volna meríteni.

A dolgozat leghosszabb része – terjedelmileg az értekezés egyharmada – a *Pesther Tageblatt* kultúraközvetítő szerepét mutatja be. A feldolgozás, illetve a tagolás menete a következő: a lap rövid történetének, majd a megszűnés körülményeinek tárgyalása külön alfejezetben. Ezt követi az ismeretterjesztő írások, a rövid hírek, a reformkori törekvésekről szóló cikkek felvonultatása. A kultúraközvetítés az alábbi alfejezetekre tagoltan jelenik meg: magyar irodalmi élet, zene és képzőművészet, színjátszás, külföldi irodalmi élet, kritika, majd a magyar költészet, illetve a magyar próza bemutatása, végül a külföldi – nem német nyelvű – irodalom megjelenését vizsgálja a Szerző. A német nyelvű recepció két részre bomlik: egyrészt a német és az osztrák költők verseinek tárgyalására, valamint külön a magyarországi német nyelvű költemények számbavételére. A könyvismertetések és a lap munkatársainak írói tevékenységének feldolgozása zárja a kitekintést. A fejezet, illetve az egész dolgozat legnagyobb erénye, hogy a tartalmi feltárás révén pontos leltárt kapunk arról, hogy miről is írt a lap. Éppen ezért a majd tíz oldalon bemutatott

ismertterjesztő írások kapcsán rendezői elvet nem nagyon lehet számon kérni: történettudomány, helyesírási viták, útleírások, sajtókérdések körüli polémiák, a dagerrotípiák megjelenése, zsidóság és emancipációval kapcsolatos írások sorakoznak egymás után, különösebb átvezetés nélkül. A rövid hírekben olvashatunk a *Szózat* megzenésítéséről (59. l.), de a vita kontextualizálása nem történik meg. Rózsa Mária általában igyekszik utána nézni az egyes személyeknek, munkásságuknak, de pl. az ún. német írók esetében (81–82. l.) ez zavaró módon nem történik meg. A fejezet legértékesebb részeinek az irodalmi recepcióval kapcsolatos részeket tartom; a versfordítások egybevetése színvonalas.

A dolgozat további fejezetei is hasonló elvek mentén épülnek fel. Az *Ungar* című lap bemutatása kapcsán képet kapunk arról, hogy ez az orgánus is a reformkor égető problémáival foglalkozott, de a régebbi laptárssal nem konkurálni akart, inkább egymás kiegészítésére törekedtek. Az irodalomközvetítést e lap is felvállalta, tk. Eötvös József és Jósika Miklós regény-, vagy Petőfi több versfordítása révén. Petőfit a *Pesther Tageblatt* még nem közölte, de a régebbi laptárs bővebben merített a kortárs magyar lírából. A *Szózat* két fordításának összehasonlítása újabb érdeme a munkának.

A reformkor két jelentős lapja után két kisebb fajsúlyú orgánus sajtó- és irodalomtörténeti jelentőségének felvázolása következik. Mivel 1854-ben indult el a *Pester Lloyd* – igaz, ekkor még mérvadó gazdasági napilapként határozta meg magát, de az irodalomközvetítést is felvállalta –, adódik a kérdés, hogy hogyan tudta pozicionálni magát a többi német nyelvű sajtótermék. A vizsgálódás kapcsán kézenfekvő a *Sonntags-Zeitung* bemutatása, hiszen Saphir Zsigmond révén adott a kapcsolódás a *Pesther Tageblatt*hoz. Jelentősége azonban nem vethető össze a mindössze három évfolyamot megért laptársával, a *Pester Sonntagsblatt*-tal, amely jelentős kulturális küldetést vállalt fel, népszerűsítette a magyar irodalmat, főleg újabb műfordítások közlése által.

Az utóbbi lapról szóló fejezet elég szokatlan tagolást mutat: az első bekezdés az 1850-es évek sajtóviszonyairól szól röviden, majd H. R. v. Levitschnigg írói és hírlapírói pályafutásának bemutatása következik minden átvezetés nélkül, és csak később derül ki, hogyan is kapcsolódik a *Pester Sonntagsblatt*hoz. Ezt követően alapadatokat tudunk meg a lapról (példányszám, méret, rovatfelosztása). A fejezet érdemi része tételesen foglalkozik az irodalomközvetítéssel: mely német, osztrák és magyar költők versei, illetve a magyar prózából mely művek kerültek közlésre. A műfordítók személyéről, munkásságáról is képet kapunk.

A *Sonntags-Zeitung*ról szóló rész jól mutatja, hogy a német nyelvű lap nem tekinthető a magyar nyelvű *Vasárnapi Ujság* megfelelőjének, inkább egy olcsó

néplap, a szerkesztő, Saphir Zsigmond egyszemélyes lapvállalkozása volt, amely már csak a megváltozott körülmények miatt sem folytathatta az irodalmi divatlap műfaját. A szerkesztő munkásságával kapcsolatos részt érdemes lett volna az első fejezetben a *Pesther Tageblatt* kapcsán leközölni.

Összefoglalva: Rózsa Mária benyújtott akadémiai doktori értekezése, de még inkább egész kutatói tevékenysége a magyarországi német sajtó történetének egyik gyéren kutatott időszakára irányul. Mivel alapkutatást végez, munkáiban nagy hangsúlyt kap a tényfeltárás. Tényösszegző doktori munkája az MTA által támogatott tudományos követelményeknek eleget tesz. A szerző korábbi tudományos fokozatának megszerzése óta jelentős tudományos eredményeket, publikált, az értekezésben közölt nagyszámú, kikutatott adat a saját kutatási teljesítménye, melyek további vizsgálódások kiindulópontját képezhetik. Jelen kézirat alapján, de legalább ennyire méltányolva Rózsa Mária eddigi publikációs tevékenységét, a nyilvános vita kitűzését, valamint az elnyerni kívánt MTA doktora cím odaítélését javaslom.

***

Nem lényegi kérdés, de a kézirat tényleges tartalomjegyzékét a jobb áttekintés, illetve a visszakeresés miatt kénytelen voltam magam elkészíteni. (Kapcsolos zárójelben a helyes lapszámozás.)

A közölt változat:

Tartalom

Bevezetés		[3–39]
A <i>Pesther Tageblatt</i> kultúraközvetítő szerepe. 1839–1845	3–39	[40–113]
Az <i>Ungar</i> , a magyar érdekek szószólója. 1842–1848	40–114	[114–166]
Magyar–német irodalmi kapcsolatok a <i>Pester Sonntagsblatt</i> ban. 1853–1855	115–192	[167–192]
A <i>Vasárnapi Újság</i> német nyelvű pandanja (?), a <i>Sonntags-Zeitung</i> . 1855–1865		193–202
Összefoglalás		203–208
Appendix. Magyar lírafordítások a feldolgozott lapokban		209–214

Tényleges tartalomjegyzék:

Bevezetés	3–39
A kutatás célkitűzései	3–4
A magyarországi német nyelvű sajtó történetének rövid összefoglalása	4–19
A magyarországi német nyelvű sajtó feldolgozásának helyzete	19–24
Nyelvi viszonyok	24–31
A magyar politikai helyzet és az újságírás	31–36
Az enciklopédikus szépirodalmi divatlap jellemzői és nyugat-európai előképei	36–39
A <i>Pesther Tageblatt</i> kultúraközvetítő szerepe (1839–1845)	40–113
A megszűnés körülményei	44–46
Ismeretterjesztő írások	46–57
Rövid hírek	57–60
Híradások reformkori törekvésekről	60–64
Magyar irodalmi élet	64–71
Zene és képzőművészet	71–73
Színhátság	73–76
Külföldi irodalmi élet, kritika	76–84
Magyar költészet	84–92
<i>Műfordítások magyarból</i>	84–92
Magyar próza	92–93
Külföldi irodalom	93–96
Német és osztrák költők versei	96–100
Magyarországi német költők	100–101
Könyvismertetések	101–109
Munkatársak	109–111
Összefoglalás	111–113
Az <i>Ungar</i>, a magyar érdekek szószólója (1842–1848)	114–166
A reformkor fontos kérdései	124–129
1848. március 15. után	129–133
Országismeret, kultúrtörténet	133–136
Könyvismertetések	136–144
Képzőművészet	144
Színház és zenei kritika	144–147
Magyar szépirodalom német fordításban	148–154

Német nyelvű irodalom	154–161
Aktualitások	161–164
Összefoglalás	164–166
Magyar–német irodalmi kapcsolatok a <i>Pester Sonntagsblatt</i>-ban (1853–1855)	167–192
Német nyelvű költők	170–172
Osztrák költők	172–174
Magyar költők	174–185
Magyar írók	185–187
Műfordítók	187–188
Kisebb közlemények	188–192
A <i>Vasárnapi Újság</i> német nyelvű pandanja (?), a <i>Sonntags-Zeitung</i> (1855–1865)	193–202
Összefoglalás	203–208
Appendix Magyar lírafordítások a feldolgozott lapokban	209–214

Ujvári Hedvig